

چون نظم متناوب ندارد، شیوهی دوم را اعمال می‌کنیم.

سه‌چهار سه‌چهار سه: --U/U-U-U/U-U-
(مفعول فاعلاتن مفاعیلن)^{۱۰}

مستفعلن/فعلون/مستفعلن/فعلون
--U/U-U-/--U/U-U-

هجاها را سه‌چهار سه‌چهار جدا می‌کنیم:

--U/U-U-/--U/U-U-

(مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن)^{۱۱}

چون نظم متناوب دارد، کار تقطیع به پایان می‌رسد.

حال ممکن است این سؤال پیش آید که از کجا بدانیم که این

اوزان کدام یک از ۲۸ وزن ۱۲ پرکاربردند تا شیوه‌های بالا را در مورد آنها اعمال کنیم. در پاسخ باید گفت که این اوزان اگر به شیوهی کتاب درسی تقطیع شده باشند، همگی با دو رکن «مستفعل» و «مستفعلن» آغاز می‌شوند. اوزانی که از تناوب مستفعل و رکن دیگر یا از تکرار مستفعل حاصل شده‌اند، همگی از بحر هزج‌اند و اوزانی که از تناوب مستفعلن ۱۳ با رکن دیگری حاصل شده‌اند، همگی بحر مضارع‌اند.

نتیجه‌گیری

پس از اعمال دو شیوهی بالا، به راحتی می‌توان اوزان را طبق سنت تقطیع کرد و دانش آموزان دیگر با دو تقطیع (یکی تقطیع کتاب درسی و دیگری تقطیع به شیوهی سنتی) و مشکل این‌که

کارگاه شعر و شاعری

تجربه‌ای از فعالیت‌های فوق برنامه و مکمل

چکیده

برنامه‌های رسمی و متداول در کلاس‌های درس عمدتاً بر پرورش حافظه و به کار انداختن قوای ذهنی شاگردان تأکید می‌کنند و رشد جنبه‌های اجتماعی، عاطفی و... آنها چندان مورد توجه قرار نمی‌گیرد. بر این اساس، لزوم وجود برنامه‌هایی به نام «فعالیت‌های فوق برنامه و مکمل» که بر جنبه‌های مهارتی و نگرشی دانش‌آموزان تأکید می‌کنند، کاملاً مشخص است. در این مقاله برآنیم که تجربه‌ای کاربردی «کارگاه شعر و شاعری» را به عنوان یکی از فعالیت‌های فوق برنامه و مکمل درسی برای کتاب ادبیات فارسی (۱) پیش‌دانشگاهی و علاقه‌مندان به سرودن شعر، معرفی کنیم.

محسن پروین

کارشناس ارشد
زبان و ادب فارسی،
دبیر ادبیات
دبیرستان‌های
اشنویه

کلید واژه‌ها:

فوق برنامه، کارگاه شعر، قافیه و عروض.

تقطیع دوم چگونه حاصل شده است، مواجه نیستند. البته این ناهماهنگی فقط در برخی از اوزان بحر هزج و مضارع است.

پی‌نوشت

۱. پس از اعمال شیوهی اول، باید نظم تکراری حاصل شود؛ در غیر این صورت، باید شیوهی دوم را اعمال کرد.
۲. در اعمال شیوهی دوم، ارکان به هر ترتیبی که قرار گرفت، کار تقطیع به پایان می‌رسد و نباید انتظار نظم تکراری یا متناوب را داشت.
۳. وحیدیان کامیار، ۱۳۸۳: ۵۲ و ۵۳.
۴. هزج مثنی‌اخرب مکفوف محذوف.
۵. هزج مثنی‌اخرب مکفوف محبوب که از آخرین رکن یک هجاء حذف شده است.
۶. هزج مسدس اخرب مقبوض که از آخر آن یک رکن حذف شده است.
۷. هزج مسدس اخرب مقبوض محذوف؛ در این وزن تقطیع به شیوهی

۸. هزج مثنی‌اخرب.
۹. مضارع مثنی‌اخرب مکفوف محذوف.
۱۰. مضارع مسدس اخرب مکفوف که از آخر آن یک رکن حذف شده است.
۱۱. مضارع مثنی‌اخرب.
۱۲. در صفحه‌ی ۵۵ کتاب درسی عدد ۲۹ ذکر شده که نادرست است؛ زیرا تعداد اوزان پر کاربرد در کتاب‌های چاپ جدید ۲۸ وزن است.
۱۳. علت آن که تناوب مستغفلن با رکن دیگر گفته شده، این است که از تکرار این رکن بحر جز حاصل می‌شود.

منبع

وحیدیان کامیار، تقی؛ ادبیات فارسی (۱) بخش اول و دوم، چاپ دهم، تهران، شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران، ۱۳۸۳.

فعالیت‌های فوق برنامه
فعالیتی است که بر مبنای محتوای یک موضوع درسی، نظیر فارسی، علوم تجربی و... طراحی می‌شود. هدف فعالیت مکمل، تعمیق یادگیری دانش آموزان و ایجاد فرصت برای اندیشیدن درباره‌ی مفاهیم و مهارت‌هاست

فعالیت‌های فوق برنامه نمایان‌گر این حقیقت است که آن‌ها در زندگی دانش آموزان به ویژه نوجوانان، تأثیری مثبت دارند. تأثیرات فعالیت‌های مکمل را می‌توان در محورهای زیر خلاصه کرد:

- رشد و تکامل شخصیت مطلوب
- تسهیل رشد و تکامل اجتماعی
- رعایت تفاوت‌های فردی در رغبت‌ها
- اجتماع دانش آموزان
- برقراری روابط سودمند میان معلم و محصل.

فایده‌ی کارهای فوق برنامه برای دانش آموزان

۱. دانش آموزان پیش از کلاس درس از آن‌ها استفاده می‌کنند. ارزش هر فعالیت فوق برنامه با میزان سودبخشی آن برای نوجوانان نسبت مستقیم دارد.
۲. زمینه را برای رشد و سلامت بدنی و فیزیولوژیک دانش آموزان فراهم می‌آورد.
۳. به رشد و تکامل توانایی‌های فردی برای دریافت ارزش کار کمک می‌کند.
۴. احترام به دیگران و زندگی و همکاری مطلوب با مردم را به افراد می‌آموزد.

انواع فعالیت‌های فوق برنامه

«عموماً فعالیت‌های فوق برنامه را به قرار زیر می‌توان گروه‌بندی کرد:

تعریف فعالیت‌های فوق برنامه

فعالیت‌های فوق برنامه، خارج از کلاس، غیررسمی و کمک برنامه‌ای، به آن دسته از اطلاعات و تجارب اطلاق می‌شود که به‌طور رسمی قسمتی از برنامه‌ی درسی یا تحصیلی را تشکیل نمی‌دهند لکن تحت نظارت معلم و مدرسه انجام می‌گیرند. (شعاری‌نژاد، ۱۳۶۶: ۵۷-۵۶)

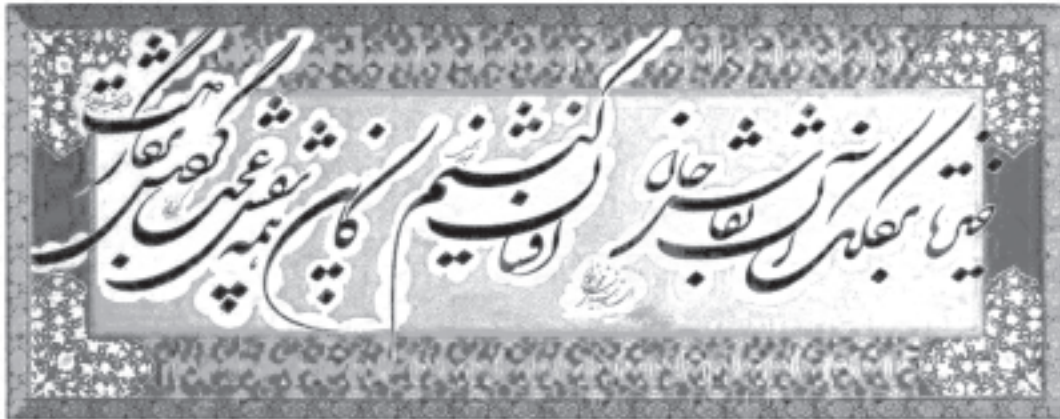
فعالیت‌های مکمل

فعالیت مکمل، فعالیتی است که بر مبنای محتوای یک موضوع درسی، نظیر فارسی، علوم تجربی و... طراحی می‌شود. هدف فعالیت مکمل، تعمیق یادگیری دانش آموزان و ایجاد فرصت برای اندیشیدن درباره‌ی مفاهیم و تمرین مهم‌ترین مهارت‌هاست. (حاجی آقاو، ۱۳۸۲: ۱۶)

بنابراین، فعالیت‌های مکمل نیازمند هدایت از سوی معلمان و مربیان است ولی با آموزش کلاسی تفاوت دارد و مکمل فعالیت‌های تربیتی، علمی و... مدرسه است که با گسترش دادن مفهوم آن، می‌تواند نوعی از فعالیت‌های فوق برنامه قلمداد شود و معلم عامل و محور اصلی در طراحی آن باشد.

ارزش فعالیت‌های فوق برنامه

ارزش هر چیز به میزان تأثیر آن در زندگی فرد یا جامعه است. چنانچه این تأثیر مثبت باشد، یعنی موجب پیشرفت فرد یا جامعه شود و نیازهای مشروع آن دو را ارضا کند، می‌گوییم آن چیز ارزش مثبت دارد. بررسی هدف‌های

واژه‌های کلیدی
شعر، وزن،
قافیه، حروف
اصلی و الحاقی
قافیه، انواع
قافیه‌ها (میانی،
درونی و خطی)،
عیوب قافیه و
قافیه در شعر
نو، محورهای
هستند که
دانش‌آموزان با
انتخاب آن‌ها به
صورت گروهی،
اقدام به تحقیق
و گردآوری
اطلاعات می‌کنند

دایر کردن
«کارگاه شعر و
شاعری»
به شکوفایی و
پرورش ذوق
هنر شعری
دانش‌آموزان
منجر می‌شود

۱. شرکت در اداره‌ی مدرسه
 ۲. شرکت در کلوب‌ها و باشگاه‌ها
 ۳. شرکت در خدمات اجتماعی «(شعاری‌نژاد، ۱۳۶۶: ۱۵۷)»
- «کارگاه شعر و شاعری» به عنوان یکی از فعالیت‌های فوق برنامه و تکمیلی زیرمجموعه‌ی بخش دوم (شرکت در کلوب‌ها و باشگاه‌ها) به‌شمار می‌آید که ما در این جا به اختصار به توصیف چگونگی اجرای آن می‌پردازیم.

کارگاه شعر و شاعری

(تجربه‌ای کاربردی از فعالیت‌های فوق برنامه و مکمل)
یکی از دروس تخصصی رشته‌ی تحصیلی علوم انسانی در مراکز پیش‌دانشگاهی، «ادبیات فارسی ۱» است که بخش‌های اصلی آن، مباحثی از علوم قافیه و عروض را دربرمی‌گیرد. یادگیری مطالب یاد شده در مقایسه با سایر دروس به صرف وقت، و تمرین و ممارست بیش‌تری از سوی معلم و دانش‌آموزان نیاز دارد. ماهیت این درس ایجاب می‌کند که از فعالیت‌های فوق برنامه و مکمل درسی استفاده شود. از سوی دیگر، علاقه‌مندی بعضی از دانش‌آموزان به سرودن شعر و آشنایی بیش‌تر با هنر شاعری، لزوم تدارک و پیش‌بینی فعالیت‌های فوق برنامه و مکمل را در این زمینه مضاعف سازد. دایر کردن «کارگاه شعر و شاعری» به شکوفایی و پرورش ذوق هنر شعری دانش‌آموزان منجر می‌شود. با توجه به این که بعضی دانش‌آموزان رشته‌های علوم تجربی، ریاضی و هنر نیز به شعر علاقه‌ی خاصی دارند و ذوق و استعداد سرودن شعر در آنان دیده می‌شود و از سوی دیگر مجال برای بروز و پرورش استعدادهایشان نیست، کارگاه شعر و شاعری می‌تواند موقعیت مناسبی برای آنان نیز فراهم کند تا ضمن یادگیری نسبی علم عروض و قافیه، به این سرمایه‌ی خدادادی خود بپردازند. پس کارگاه مذکور برای آن‌ها فعالیتی فوق برنامه محسوب می‌شود.

جلسه‌ی اول

از آن جا که فضای در نظر گرفته شده برای کارگاه در جلسه‌ی اول تأثیر شگرفی بر جذب و جلب نظر و ادامه‌ی مشارکت شرکت‌کنندگان دارد، پس از برآورد نیازها و پیش‌بینی‌های لازم در جهت فراهم آوردن وسایل و امکانات ضروری، با استفاده از هم‌یاری دانش‌آموزان و براساس علائق و سلیقه‌های آنان، فضای فیزیکی کارگاه - متفاوت با فضای کلاس درسی - مهیا می‌شود.

در جلسه‌ی آغازین، اهداف «کارگاه شعر و شاعری» تبیین و تشریح می‌گردد. بدین گونه که کارگاه مکمل مطالب کتاب درسی است و در بعد تخصصی، سبب پرورش قریحه و ذوق دانش‌آموزان مستعد شاعری می‌شود. شرکت‌کنندگان در این کارگاه مقدمات و تمهیدات اولیه‌ی شعر و شاعری - الفبای شاعری - را فرامی‌گیرند و پایه‌های این هنر در آنان بنیاد استواری پیدا می‌کند. آرایه‌های ادبی که بر خیال‌انگیزی، گیرایی و مؤثر بودن اشعار و محتوا و مضمون شعر می‌افزایند، در کارگاه مورد بحث و تبادل نظر قرار می‌گیرد.

برای تقویت رغبت و اشتیاق دانش‌آموزان به موضوع می‌توان با استفاده از وسایل موجود - ضبط صوت یا ویدئو - اشعار دکلمه شده‌ی جذابی را پخش کرد. با دادن توضیحات مناسب دیگر در زمینه‌ی شعر و هنر شاعری و تبادل نظر پیرامون آن، نحوه‌ی ادامه‌ی کار را در جلسات بعدی، با همکاری و هم‌فکری دانش‌آموزان مشخص می‌کنیم. در همه‌ی مراحل باید علاقه‌ی دانش‌آموزان در نظر گرفته شود و فعالیت جنبه‌ی اختیاری و آزادانه داشته باشد نه اجباری. طبیعی است که لزوم در نظر گرفتن علاقه‌ی دانش‌آموزان به این نکته منجر می‌شود که معلم به‌طور غیرمستقیم و نامحسوس، چگونگی فرایند کار را کنترل و هدایت کند. هنر معلمی و مدیریت وی در راهنمایی و کنترل برنامه‌ریزی‌ها، نقش اصلی و اساسی را ایفا می‌کند. معلم مباحث را در همان

جلسه‌ی آغازین، به گونه‌ای بیان می‌کند که دانش‌آموزان عملاً به تحقیق و تفحص درباره‌ی موضوعات مطرح شده احساس نیاز کنند و انگیزه‌ی آن‌ها برای کسب اطلاعات و آگاهی‌های کافی در زمینه‌ی مباحث، افزایش یابد. در جلسه‌ی اول باید اظهار نظر آزادانه‌ی دانش‌آموزان در مورد شعر و شاعری، کانون و محور اصلی بحث‌ها باشد. واژه‌های کلیدی شعر، وزن، قافیه، حروف اصلی و الحاقی قافیه، انواع قافیه‌ها (میانی، درونی و خطی)، عیوب قافیه و قافیه در شعر نو، محورهایی هستند که دانش‌آموزان با انتخاب آن‌ها به صورت گروهی، اقدام به تحقیق و گردآوری اطلاعات می‌کنند. حضور فیزیکی معلم در حین انجام گرفتن تحقیقات می‌تواند عملاً دانش‌آموزان را با نحوه‌ی تحقیق و پژوهش آشنا سازد و در این زمینه به آن‌ها کمک شایانی کند.

جلسه‌ی دوم

در جلسه‌ی بعد، هر یک از گروه‌ها نتیجه‌ی پژوهش‌های خود را ارائه می‌کنند و از سوی گروه‌های دیگر به تجزیه و تحلیل مطالب آن‌ها می‌پردازند تا این که در نهایت، به اهداف در نظر گرفته شده و یادگیری محورهای اصلی جلسه‌ی اول می‌رسیم؛ از طریق پرسش و پاسخ، میزان نیل به اهداف مدنظر مشخص می‌گردد و احیاناً اگر ضعف‌ها و کاستی‌هایی نیز وجود داشته باشد، برطرف می‌شوند. حاصل پژوهش‌های صورت گرفته جمع‌آوری و در یک پوشه نگه‌داری می‌شود تا در سال‌های آتی به عنوان منابع و مآخذی مورد استفاده قرار گیرند.

با استفاده از کارت‌های حروف الفبای فارسی، همه‌ی مطالب پیشین با اجرای مسابقه‌های متنوع و مختلف، مرور می‌شوند؛ بدین صورت که پس از تعیین حروف قافیه‌ای (مثلاً: -ر) خواسته می‌شود که کلمات هم قافیه‌ی آن گفته شود؛ حروف الحاقی مناسبی به کلمات گفته شده، اضافه گردد و...

تهیه‌ی روزنامه‌ی دیواری به عنوان آخرین فعالیت یاددهی - یادگیری قافیه است که با نصب آن بر یکی از دیوارهای کارگاه، دانش‌آموزان می‌توانند در هر فرصتی که بخواهند به آن مراجعه کنند و به مرور مطالب مربوط به قافیه بپردازند. پس از حصول اطمینان از تسلط دانش‌آموزان بر مباحث جلسه‌ی اول، دومین گام فعالیت نیز برداشته می‌شود. در این مرحله از مقدمات اولیه‌ی علم عروض، یعنی مباحث حرف، هجا، قواعد تعیین وزن شعر (درست خواندن شعر و درست نوشتن آن، تقطیع هجایی) بحث به میان می‌آید.

آشنایی کامل دانش‌آموزان با انواع هجاها (کوتاه، بلند و کشیده) پایه و اساسی است که دانش‌آموزان علاقه‌مند به شعر و شاعری باید آن را فراگرفته باشند؛ با استفاده از کارت هجاها که به وسیله دانش‌آموزان تهیه شده است، موضوع مرور و ارزش‌یابی می‌شود و اشعار برگزیده و انتخاب شده‌ی حاوی مضامین عالی و جذاب - متناسب با سن و موقعیت آن‌ها - به وسیله‌ی دانش‌آموزانی که صدای خوش دارند، قرائت می‌شوند. همراهی چند نوع آلت موسیقی - ترجیحاً محلی - بر جذابیت و گیرایی موضوع می‌افزاید و اهمیت و نقش درست خواندن شعر در علم عروض مشخص‌تر می‌شود. تقطیع هجایی گام بعدی است؛ دانش‌آموزان هر گروه به صورت مشارکتی، کلمات و سپس جملاتی را انتخاب می‌کنند و به تقطیع هجایی آن‌ها می‌پردازند و علائم عروضی (- U، - و U) مربوط به هجاها را یادداشت می‌کنند. سپس نتیجه‌ی کار گروه‌ها در اختیار سایر گروه‌ها گذاشته می‌شود تا ضمن این که بر دامنه‌ی اطلاعات خود نیز می‌افزایند، اشکالات احتمالی یک‌دیگر را نیز رفع کنند. در پایان جلسه، از دانش‌آموزان خواسته می‌شود که هر یک برای جلسه‌ی بعد، ده بیت از شعر شاعران مختلف را انتخاب کند؛ ابیات را با توجه به آموخته‌هایش تقطیع هجایی کند و املا‌ی عروضی ابیات را نیز بنویسد.

با ایجاد روحیه‌ی «انتقادپذیری» در دانش‌آموزان، آن‌ها در آینده از انتقادهای دیگران نمی‌هراسند و ناامیدی و یأس و سرخوردگی، که گاهی در اثر انتقاد ایجاد می‌شود، بر آن‌ها مستولی و چیره‌نمی‌گردد. آن‌ها می‌آموزند که با ارج نهادن به آرا و نظریات دیگران، می‌توانند خود را برای زندگی در جامعه‌ای سرشار از برخورد و تضارب آرا آماده سازند

۱. کاربرد زبان

هر چه قدرت عاطفی و توانایی تصویر آفرینی واژه بیش تر باشد، بر خواننده تأثیر بیش تری می‌گذارد و این ممکن نمی‌شود مگر با داشتن گنجینه‌ای غنی از واژگان و تعبیر مترادف و مناسب برای موقعیت‌های خاص. شاعر با انتخاب صفت‌ها، قیده‌ها، فعل‌ها و اسامی مناسب به حسن تأثیر، گیرایی و توانایی توصیفات خود می‌افزاید و دامنه‌ی عواطف و احساساتش را گسترش می‌دهد؛ ساده‌نویسی، سخن خوش آهنگ، اندیشه‌ها و احساسات شاعر را آسان‌تر و سریع‌تر انتقال می‌دهد. ساخت ترکیب‌های زیبا، تازه و بدیع نیز از دیگر عوامل زبانی است که به شعر جلوه و جلایی می‌بخشد.

۲. صور خیال

امکانات هنری چون تشبیه، استعاره، مجاز، کنایه، تشخیص و... که از تخیل شاعر مایه می‌گیرند و حاصل نوعی تجربه‌ی ذهنی هستند، اغلب با زمینه‌های عاطفی همراه‌اند. پس صور خیال جز نقش زیبایی آفرینی و هنری خود، بار عاطفی جملات را نیز افزایش می‌دهند. برای مثال، به کمک آرایه‌ی «تشبیه» می‌توانیم به اقتضای هدف خود جنبه‌های متفاوتی از یک پدیده، شیء، حالت و... را تصویرسازی کنیم و مسائل کاملاً ذهنی را به‌طور عینی و محسوس در برابر چشمان خوانندگان به تصویر بکشیم و بر عواطف آن‌ها تأثیر مستقیم بگذاریم.

۳. بیان

شعر برای آن که بر قدرت تأثیر خود بیفزاید، باید یکی از حالات عاطفی چون اندوه، شادی، یأس، امید، ترس و... را در مخاطب برانگیزد. پس شاعر با انتخاب نوع بیان و یکی از حالات عاطفی، موضوع را چنان بیان می‌کند که خواننده با او هم‌حسی کند و بداند که آن‌چه شاعر سروده است، نشانی از ریا و تصنع ندارد و حرف دل شاعر است و لاجرم بر دل می‌نشیند. در پایان لازم به ذکر است که در تهیه و تدارک محتویات فعالیت‌های فوق برنامه و مکمل «کارگاه شعر و شاعری» تنوعات و تغییرات به اقتضای وضعیت و موقعیت شرکت‌کنندگان ایجاد می‌شود ولی رعایت توالی سلسله مراتب جلسات امری ضروری است.

پی‌نوشت

۱. در شعر فارسی، عامل تشخیص دادن هر وزن، کمیت معین هجاها و نظم خاص آن‌هاست و هر تغییری که در تعداد و کمیت و نظم هجاها رخ بدهد، موجب اختلال یا تغییر وزن می‌گردد اما بعضی از این اختلاف‌ها چندان آشکار نیست و گوش نمی‌تواند آن‌ها را تشخیص بدهد. به این اختلاف‌ها، «اختیارات شاعری» نام داده‌اند (احمدنژاد، ۱۳۷۶: ۳۷).

منابع

۱. احمدنژاد، کامل؛ فنون ادبی، انتشارات پایا، چاپ سوم، ۱۳۷۶.
۲. حاجی آقاولو، عباس؛ راهنمایی تهیه‌ی فعالیت‌های مکمل و فوق برنامه، وزارت آموزش و پرورش، مؤسسه‌ی فرهنگی منادی تربیت، ۱۳۸۲.
۳. شعاری‌نژاد، علی‌اکبر؛ نقش فعالیت‌های فوق برنامه در تربیت جوانان، تهران، انتشارات اطلاعات، ۱۳۶۶.
۴. شفیعی کدکنی، محمدرضا؛ صور خیال در شعر فارسی، آگاه، تهران، چاپ سوم، ۱۳۶۶.
۵. شفیعی کدکنی، محمدرضا؛ موسیقی در شعر فارسی، آگاه، تهران، ۱۳۶۶.
۶. فضلی‌خانی، منوچهر؛ راهنمای عملی روش‌های مشارکت و فعال در تدریس، انتشارات منادی تربیت.
۷. وحیدیان کامیار، تقی؛ ادبیات فارسی (۱)، شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی، تهران، چاپ دهم، ۱۳۸۳.
۸. وزین‌پور، نادر؛ فن نویسندگی، مؤسسه‌ی عالی علوم ارتباطات، ۱۳۴۹.
۹. یاحقی، محمدجعفر و محمد مهدی ناصح؛ راهنمای نگارش و ویرایش، مشهد، آستان قدس، ۱۳۷۳.

شرکت‌کنندگان در این کارگاه مقدمات و تمهیدات اولیه شعر و شاعری - الفبای شاعری - رافرمانی گیرند و پایه‌های این هنر در آنان بنیاد استواری پیدامی‌کند. آرایه‌های ادبی که برخیال‌انگیزی، گیرایی و مؤثر بودن اشعار و محتوا و مضمون شعر می‌افزایند، در کارگاه مورد بحث و تبادل نظر قرار می‌گیرد

